

Віталій Тацієнко

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

кандидат історичних наук, доцент (Україна)

e-mail: tatsiyenko1990@ukr.net

ORCID: : <https://orcid.org/0000-0003-3372-9765>

ResearcherID: D-7640-2019

Правовий статус православного парафіяльного духовенства у XIX – на початку XX ст. (на прикладі Київської єпархії)

Анотація. Метою дослідження є вивчення на прикладі Київської єпархії правового статусу православного парафіяльного духовенства у XIX – на початку XX ст. **Методологічну основу дослідження** становлять загальні історичні методи (аналізу, синтезу, узагальнення), а також принципи об'єктивності, історизму та науковості. **Наукова новизна** полягає у комплексному дослідженні особливостей правового становища православних парафіяльних кліриків у XIX – на початку XX ст. **Висновки.** Уряд Російської імперії здійснював заходи з метою підвищення правового статусу парафіяльного духовенства (звільнення від сплати податків, призиву на військову службу, скасування тілесних покарань, звільнення житла від військового постю, поземельного збору). Внаслідок урядової політики духовенство перетворилося на замкнутий стан: дітей кліриків вимагалось зараховувати до духовних навчальних закладів; практикувався спадковий принцип заміщення церковних посад; шлюби зазвичай укладалися в середині стану; клірики підлягали окремому церковному суду. Вихід з духовного стану для священнослужителів ускладнювався і був невигідним. Водночас утруднювалося отримання сану представникам інших верств. Закон 1869 р. ліквідував станову замкнутість духовного стану. Цей крок розглядався як один з інструментів русифікації України. Уряд отримав можливість залучати дітей духовенства на адміністративні посади там, де не вистачало російського чиновництва. Попри юридичну ліквідацію станової замкнутості, діти священно- і церковнослужителів переважно продовжували отримувати освіту у духовних закладах. Водночас збільшувалася чисельність дітей кліриків, які орієнтуються на кар'єру поза церквою, обирали навчання у світських закладах освіти. Також у духовних навчальних закладах поступово збільшувалася кількість вихованців з інших верств. Проте станова відособленість духовного стану продовжувала зберігатися.

Ключові слова: Київська єпархія, правове становище, Православна церква, православне парафіяльне духовенство.

Постановка проблеми. Дослідження історії Православної церкви на українських землях набуває все більшої популярності. Важливим є вивчення історичного досвіду взаємин між державою і церквою. Звернення до питання правового статусу духовенства допоможе вибудовувати сучасні державно-конфесійні відносини.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Значний фактичний матеріал для дослідження міститься у документах Центрального державного історичного архіву України у м. Києві (Ф. 127 «Київська духовна консисторія», Ф. 712 «Київська духовна семінарія»). Важливу групу джерел становлять матеріали часопису «Київські єпархіальні відомості».

Серед сучасних українських істориків означена тема мала певну розробку і розглядається в регіональному й загальноукраїнському контексті. Варто відзначити праці Г. Надтоки (Надтока, 1998), Є. Захарченка (Захарченко, 2015), А. Святненка (Святненко, 2009), А. Боярчука (Боярчук, 2016), В. Меші (Меша, 2008), І. Шугальової (Шугальова, 2011). Фахівцями досліджено значний пласт питань, пов'язаних із взаєминами між державою та Православною церквою. Водночас актуальною є потреба комплексного вивчення правового статусу православного парафіяльного духовенства в означених хронологічних межах.

Мета статті – вивчення на прикладі Київської єпархії правового статусу православного парафіяльного духовенства у XIX – на початку XX ст.

Виклад основного матеріалу. Православне духовенство поділялося на біле (парафіяльне) і чорне (чернецтво). До парафіяльного духовенства належали протопресвітери, протоієреї, пресвітери, ієреї (священники), протодиякони, диякони, іподиякони, причетники (церковнослужителі) (Законы о состояниях, 1857, с. 57). Біле духовенство в Російській імперії відігравало особливу роль. Адже влада тримала курс на перетворення церкви в підрозділ державного апарату, з метою далекою від релігійної. Церква була одним з інструментів

соціального спокою в імперії. Будучи провідником державної ідеології, парафіяльне духовенство поставало найнижчою ланкою в системі впливу держави на суспільство, посередником між державою і народом. А парафію перетворено на первинну церковно-адміністративну одиницю країни. Тому важливим стало закріплення прав кліриків у юридичному полі, які б дозволяли виконувати покладену на них місію в суспільстві.

Життя парафіяльних кліриків регламентувалося рядом світських та церковних законів. За об'ємом прав духовна верства істотно вирізнялася, якщо порівняти з податними станами. Духовенство звільнялося від сплати «всіх особистих податків і від рекрутської повинності» (Законы о состояниях, 1857, с. 64). На законодавчому рівні затверджувалася особиста недоторканість духовенства. Спочатку в 1801 р. скасовувалися тілесні покарання для священників та дияконів, адже це могло викликати у вірян «презирство до священного сану» (Історія релігії в Україні, 1999, с. 211). Згодом це право поширилося на членів їх сімей. Церковнослужителі були звільнені від тілесних покарань лише 1863 р. (Рункевич, 1901, с. 138), що остаточно відокремило духовенство від нижчих станів.

Після запровадження в Російській імперії загальної військової повинності, від призову на військову службу звільнялися всі священнослужителі та церковнослужителі, які завершили навчання в духовних академіях, семінаріях, училищах (Указы Св. Прав. Синода, 1876, с. 7–11).

Житло кліриків, їх вдів, сиріт звільнялося від військового постю, поземельного збору та «від інших міських повинностей», за винятком зборів на будівництво і ремонт мостів, освітлення вулиць (Законы о состояниях, 1857, с. 65).

Не обмежувалося право духовенства купувати нерухомість – земельні угіддя та будинки (Законы о состояниях, 1857, с. 64). Водночас законодавство накладало певні обмеження на майнові права кліру, які були у моральній площині. Так, духовенство не мало права розміщувати у своїх будинках трактирні та питейні заклади. Під забороною й підприємницька діяльність. Виняток лише для вдів священно- і церковнослужителів, що було можливістю їх забезпечення з огляду на слабку систему соціального захисту. Не дозволялося духовенству вступати в боргові зобов'язання. Також заборонялося бути повіреним по чужих справах, окрім тих, що стосувалися їх церков та малолітніх, які перебували під опікою. Не дозволялося придбання сіл та кріпаків, але ця норма не поширювалася на осіб, які мали право спадкового дворянства (Законы о состояниях, 1857, с. 64–65).

Наслідком модернізаційних реформ 60 – 70-х років стало отримання права обиратися священнослужителям до органів місцевого самоврядування – земств.

Через шлюб священно- та церковнослужителі передавали права стану і дружинам. Приналежність до духовної верстви залишалася і за умови вдівства. Якщо ж вдова виходила заміж за чоловіка іншої верстви, то втрачала принадлежність до духовного стану (Законы о состояниях, 1857, с. 62). Отже, за об'ємом прав духовенство знаходилося вище селянства та міщанства, оскільки було привілейованою верствою і наближалася до дворянства.

Імперське законодавство передбачало відзначення кліриків, які ревно виконували свої обов'язки. Причому вони могли отримувати не лише церковні, а й державні нагороди (Несколько цифр по статистике Киевской епархии, 1884, с. 806). Церковні нагороди надавалися за порядком, зокрема: набедреник, скуфія, камилавка, наперсний хрест, сан протоієрея, палиця. За 15 років, з 1861 до 1878 (за винятком 1873, 1875 і 1877), за повідомленнями «Київських єпархіальних відомостей», священно- і церковнослужителі єпархії отримали такі нагороди: 910 подяк та благословінь митрополита; 91 благословіння Синоду; 888 набедреників; 515 скуфій; 283 камилавки; 119 наперсних хрестів; 40 осіб одержали протоієрейський сан; 124 ордени; 11 палиць та 5 кабінетних хрестів. Усього 2965 відзнак, що в середньому становило 198 нагород у рік. Варто зауважити, що більша їх кількість припала на початок 60-х років, коли засновувалися церковнопарафіяльні школи (Несколько цифр по статистике Киевской епархии, 1884, с. 806). Так, за 1861–1864 рр. духовенство Київщини отримало 1270 різних нагород, що склало 42,8 %. У 1881 р. орденами, саном протоієрея і наперсними хрестами нагороджено 20 осіб, що від загальної чисельності протоієреїв і священників (1 330 осіб) складало 1,5 %. Камилавками, скуфіями, набедрениками та благословінням Св. Синоду – 84 особи (6,3 %) (Памятная книжка Киевской епархии, 1882, с. 239).

До державних нагород належали ордени, медалі, золоті наперсні хрести, які видавалися за указом імператора. Зокрема, на нагородження орденом Святої Анни III ступеня, що надавав права особистого дворянства, могли претендувати пастирі, які 12 років старанно виконували додаткові обов'язки (благочинного, члена духовної консисторії, єпархіального опікунства, правління духовних навчальних закладів та ін.), а також клірики, які не менше 25 років були законовчителями. Ті ж священнослужителі, які «безпорочно» прослужили не менше 50 років могли відзначатися орденом Святого Володимира IV ступеня, отримуючи права спадкового дворянства (Распоряжения Святейшего Синода, 1868, с. 56–58; Сборник законов и форм о наградах, 1893, с. 6). Так, протоієрей Ф. Бабчинський 45 років служив у парафії м. Лукашівки

Липовецького повіту, виконував обов'язки депутата від духовенства при проведенні слідчих дій, спостерігача церковно-парафіяльних шкіл у 5 і 6 округах повіту, 20 років був помічником благочинного. За цей час відзначений благословенням митрополита, набедреником, скуфією, камилавкою, наперсним хрестом, орденом Святої Анни III ступеня, а перед виходом за штат отримав сан протоієрея (Епархіальна хроніка, 1903, с. 664). У 1894 р. «за 50-річну безпорочну і відмінно-старанну службу» орденом Святого Володимира IV ступеня нагороджені: протоієрей м. Києва І. Жолтоножський, заштатний протоієрей с. Топільної Звенигородського повіту П. Ільяшевич та священник с. Селища Канівського повіту Ф. Максимович (Высочайшія награды, 1894, с. 45).

Унаслідок курсу, який проводився в Російській імперії у XVIII–XIX ст., духовенство поступово перетворилося на замкнутий стан. Хоча на законодавчому рівні визначено, що «в біле духовенство можуть вступати особи із всіх станів», на практиці це було досить складно. У «Законах про стани» означено, що представники податних верств могли отримати сан за умов відсутності у єпархії представників духовного стану для заміщення посад, а також за наявності відповідної освіти. Крім того, необхідно також отримати звільнення зі своєї верстви. Після розгляду звернення Казенною палатою або Палатою державного майна, остаточне рішення залишалося за губернатором (Законы о состояниях, 1857, с. 61). Представнику іншої верстви було складно отримати сан, адже вакансії займали діти кліриків.

Укази 1808 р., 1814 р. вимагали зараховувати до закладів духовної освіти дітей кліриків 6–8 років. Тож вони ставали «духовними кантоністами», оскільки обов'язково мали готуватися до священно-, церковнослужительських посад. Відповідно вони закривалися для всіх, хто не здобував освіти в училищі та семінарії, оскільки, примусивши духовенство віддавати синів на підготовку до церковного служіння, не можна було не вжити заходів для їх розміщення на посадах (Знаменский, 1873, с. 111). «Положення про способи покращення становища духовенства» 1829 р. зобов'язувало єпархіальне керівництво призначати на посади священників, випускників духовних семінарій та академій. Як виняток, за відсутності кандидатів для зайняття місця, дозволялося рукопокладати у священники осіб із незавершеним семінарським курсом (ЦДІАК України, ф. 127, оп. 383, спр. 247, арк. 4). Реформа духовної освіти зводила до мінімуму можливості вступу до білого духовенства вихідців з інших верств.

Вступ дітей священно- і церковнослужителів на цивільну службу не заборонявся, але був утруднений. Якщо сини кліриків до 15 років не вступали на навчання до духовних закладів, то втрачали пільги і записувалися до податного стану. Така ж доля чекала семінаристів, які впродовж року не визначалися зі службою у єпархії. Тому нащадки духовенства сприймали сан як найкращий варіант отримати шматок хліба, навіть якщо не надто бажали присвятити своє життя служінню церкві.

Збереженню станової замкнутості сприяв і спадковий принцип заміщення церковних посад. Для цього клірику достатньо було звернутися до єпархіального архієрея з проханням залишити його місце сину. Місця закріплювалися і за доньками заштатних, покійних кліриків. У такому разі дівчина мала вийти заміж лише за семінариста, який отримував парафію, як придане. Причому непоодинокими були випадки, коли місця закріплювалися за малолітніми дівчатками. Так, у 1822 р. вдова дякона (с. Шубівка Київського повіту) К. Бобровська просила залишити місце за 10-річною старшою донькою. Єпархіальне керівництво звернулося до семінаристів середнього відділення з пропозицією, щоб по завершенні навчання через шлюб одержати дяконське місце (ЦДІАК України, ф. 712, оп. 6, спр. 256, арк. 8). Варто зазначити, що такий підхід був одним із видів соціальної допомоги, адже священник утримував сім'ю дружини.

Відособленість духовного стану спостерігалася і в підході до укладення шлюбу. Хоча законодавство не зобов'язувало синів священно- і церковнослужителів одружуватися на представницях свого стану, проте церковне керівництво це наполегливо рекомендувало. Наприклад, у 1821 р. взято підписку з дячка містечка Кагарлика Київського повіту В. Блажевського, що він «крім священно- і церковнослужительських, ні на кому з наречених іншого низького стану не буде одружуватись під загрозою не досягнення вищого сану» (ЦДІАК України, ф. 127, оп. 255, спр. 54, арк. 3–4).

Вихід з духовного стану для священнослужителів ускладнювався і був не вигідним. Встановлювався тримісячний термін для прийняття остаточного рішення. Якщо ж воно не змінювалося, то з дозволу Св. Синоду священнослужитель зрікався сану. Після цього дякони не могли вступати на державну службу раніше, ніж через шість років. Колишні священники мали чекати на початок світської кар'єри ще довше – десять років. Лише особи дворянського походження могли без обмеження обирати службу в державних установах (Законы о состояниях, 1857, с. 63).

Станова замкнутість духовенства спостерігалася і в судочинстві. Адже переважна більшість справ, що стосувалися членів причтів, підлягала не світському, а окремому церковному суду. До його компетенції належали, наприклад, негідна поведінка; неналежне

..... виконання обов'язків; суперечки щодо розподілу доходів, церковної власності між членами причту (земля, житло); скарги мирян на священно- і церковнослужителів; несплата боргів тощо. Такий судовий розгляд проходив у духовній консисторії тієї єпархії, до якої належав клірик. Світський суд розглядав кримінальні злочини; порушення державних законів; справи між духовенством, кліриками і мирянами про невиконання договорів чи зобов'язань, порушення прав збитками, самоправне заволодіння майном тощо (Устав духовных консисторий, 1843, с. 62). Але і в таких випадках початковий розгляд справ здійснювався у консисторії. Розпочавши слідство щодо духовної особи, судді та слідчі повідомляли про це духовному начальству, яке повинне було надати всю необхідну інформацію для проведення об'єктивного розслідування. Навіть за умови розгляду справи у світському суді, обов'язково долучався духовний депутат. Затримувались представники духовенства лише у надзвичайних випадках й утримувались окремо від інших затриманих. Затримання і доправлення до місця попереднього ув'язнення мало відбуватися без зайвої публічності, аби не завдавати шкоди авторитету Православної церкви. У разі загрози позбавлення станових прав унаслідок скоєння тяжкого злочину, прокурор ще до суду передавав справу до консисторії, аби єпархіальна влада зняла священство до відкритого судового процесу (Меша, 2008, с. 168). Відповідно, можемо констатувати, що священно- і церковнослужителі фактично виключалися з системи світського судочинства.

У період реформ 1860–70-рр. обговорювалося питання щодо реформування системи церковного судочинства. Але й наприкінці синодального періоду вона (у загальних рисах) залишалася у тому вигляді, в якому сформувалася ще на його початку.

Унаслідок такої політики духовенство перетворилося на найбільш ізольовану верству. Тому й не дивно, що у звіті Київської єпархії за 1839 р. зазначалося: «Із цивільного відомства ніхто не вступив» (ЦДІАК України, ф. 127, оп. 799, спр. 443, арк. 189–190). В. Меша зауважує, що такий порядок виявився непридатним не лише для церкви, а й для держави, оскільки зростаюча кількість випускників духовних навчальних закладів потребувала зняття суб'єктивних принципів заміщення вакантних посад священно- і церковнослужителів, а потреба якісного добору кадрів передбачала скасування станових обмежень щодо входження до духовної верстви (Меша, 2008, с. 167).

28 червня 1862 р. за наказом імператора створено «присутствіє з духовних і світських осіб», метою якого було покращення матеріального забезпечення духовенства, розширення його громадянських прав, а також надання можливості дітям священно- і церковнослужителів навчатися у світських навчальних закладах, відкрити їм двері до державної служби (Высочайшие повеления и распоряжения Святейшего Синода, 1862, с. 197–198). Тобто взято курс на ліквідацію станової замкнутості.

Варто звернути увагу на особливу політичну вагу цього питання для Правобережної України, про що свідчить позиція київського генерал-губернатора О. Безака. Останній активно проводив політику русифікації та намагався послабити вплив польської культурної традиції. І чиновник вбачав у ліквідації станової замкнутості велику користь для «обрусіння ввіреного йому краю». На думку О. Безака, заміна значної кількості польських поміщиків росіянами призвела б до «обрусіння верхнього шару суспільства». Нагальною була потреба у заміні російським елементом управителів маєтків, чиновників, загалом «середнього класу», який в основному був представлений поляками. На питання: «Де взяти російський середній стан, який так необхідний в нашій місцевості для ходу всього організму російського життя?» генерал-губернатор давав відповідь – вихідці з духовних родин (На сколько, 1869, с. 467–470). О. Безак наголошував, що дозвіл дітям кліриків вільно обирати майбутнє «переважно в Південно-Західному краю, по особливим місцевим умовам, було б вельми корисним державним заходом, в інтересі посилення російської народності ... обрусіння краю» (На сколько, 1869, с. 470). Підкреслював чиновник і надмірну чисельність духовного стану, що не відповідало потребам, адже у місцевій семінарії щороку значно більше випускників, ніж вільних місць у єпархії. Як вважав генерал-губернатор, якби в духовних навчальних закладах число вихованців відповідало вакансіям, тоді б решта вихідців з духовних сімей вступали до гімназій та нижчих училищ Міністерства народної освіти і «своїм припливом дали б рішучу перевагу російському елементу над польським-католицьким». Такий крок був би корисний для Київської губернії, яку О. Безак називав «менш колонізованою», та мав невідкладну потребу в Подільській та Волинській губерніях. Відтак перевага «російського православного елемента» у світських нижчих та середніх навчальних закладах не могла не перейти до Київського університету св. Володимира, що зробило б його «більш російським, ніж урядові репресивні міри стосовно польської народності». Невдовзі ця перевага, на думку генерал-губернатора, мала позначитися серед чиновництва, в поміщицьких економіях, заводських конторах тощо (На сколько, 1869, с. 470–472). Також О. Безак зазначав, що надмірна чисельність духовенства зумовлювала його бідність.

Кроком до послаблення станової замкнутості духовенства став новий статут гімназій 1864 р., за яким духовенство могло без згоди церковної адміністрації навчати дітей у світських

зкладах (Миротворцев, 1880, с. 21). Наступного року єпархіальне керівництво отримало право звільняти випускників семінарій, що не вступили на священно- і церковнослужительські посади, у світський стан без погодження зі Св. Синодом (Высочайшие повеления и распоряжения Святейшего Синода, 1865, с. 202). Законом від 22 травня 1867 р. змінювалися правила заміщення вакансій у парафіях. Відтепер родинні зв'язки покійного чи заштатного клірика не були суттєвою перевагою для зайняття місця. Не допускалося закріплювати місця і за доньками служителів, з правом отримання місця через шлюб. Також клірик, який отримував нове місце, не мав виділяти частину прибутку для сім'ї попередника. До такого нововведення духовний стан звикав поступово, оскільки протягом тривалого часу до духовної консисторії продовжували надходити прохання про закріплення парафій за дітьми чи родичами. Навіть у середині 80-х років у «Київських єпархіальних відомостях» вкотре наголошувалося, що такі прохання залишатимуться без розгляду (Распоряжения и извещения епархиального начальства, 1885, с. 400–401; Распоряжения и извещения по епархии, 1886, с. 879). Проте й надалі, упродовж століть, багато парафій продовжували займати представники одного роду. Є. Крижановський наводить приклад Покровської церкви м. Василькова, де від початку XVIII ст. священствував рід Кашинських, йдучи по низхідній лінії, від батька до сина (Крыжановский, 1890, с. 426). На Уманщині місцева священицька династія Дзбановських займала парафію с. Ропотухи з 60-х років XVIII ст. та упродовж усього XIX ст. (Семенчук, 2013, с. 102–105).

Продовженням цих кроків став закон від 26 травня 1869 р., який проголосив, що діти духовенства «не належать особисто до духовного стану». Діти священників та дияконів отримували права особистих дворян, а церковнослужителів – особистих почесних громадян. Вони могли вступати на військову чи державну службу, займатися підприємницькою діяльністю на правах тієї соціальної групи, до якої належали. Підкреслимо, що закон не обмежував охочих присвятити себе служінню церкві. За ними зберігалися права на отримання духовної освіти, посад, виплат від єпархіального опікуництва та ін. (Высочайшие повеления и распоряжения Святейшего Синода, 1869, с. 70–71).

17 червня 1871 р. Св. Синод видав указ, у якому зазначалося, що сини священників та церковнослужителів, які не навчалися в духовних закладах освіти та не були членами причтів, «могли вступати до шлюбу на загальних умовах, не питаючи на це дозволу єпархіального начальства». Але для осіб, які «присвячують себе на службу церкві» дозвіл для одруження був обов'язковим, а станова приналежність нареченої не мала значення «при дотриманні однак церковних правил про дружин осіб, які допускаються до прийняття священства» (Правительственные распоряжения, 1871, с. 139–140).

Внаслідок зміни законодавства нащадки кліриків могли не замикатися у рамках свого стану, боячись втратити привілеї, а уряд отримав можливість залучати дітей духовенства на адміністративні посади там, де не вистачало російського чиновництва.

Свобода, яку отримали нащадки кліриків, не привела до їх розриву з духовним відомством. Попри юридичну ліквідацію станової замкнутості діти священно- і церковнослужителів переважно продовжували отримувати освіту в духовних закладах. Так, навіть у 1882/83 навчальному році у Київській семінарії з 473 вихованців із сімей кліриків нараховувалося 452, що складало 95,6 % (Записка о состоянии Киевской духовной семинарии за 1882–83 учебный год, 1883, с. 474). Але повільно відбувався приплив представників інших станів, які хотіли присвятити своє життя служінню церкві. На початок 1913/14 навчального року у Київській семінарії з 455 вихованців-вихідців з мирян нараховувалося 80, що складало 17,6 % (Всепопданнейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода по ведомству православного исповедания за 1914 год, 1916, с. 68). Бачимо, що з часом чисельність семінаристів, які не були представниками духовного стану, збільшувалася, але не була значною. Подібну статистику можемо простежити на прикладі Уманського духовного училища, де в 1876 р. навчалася одна особа батьків не духовного стану, у 1880 р. – 6, у 1889 р. – 18, 1912 р. – 25, а в 1917 р. – 35 учнів з 161, що становило 21,7 % (Кузнец, 2006, с. 91, 101).

З іншого боку на початку XX ст. близько половини випускників семінарій пов'язували своє життя з церквою. Зокрема, у 1910 р. з 52 випускників Київської семінарії лише 23 (44 %) залишилися у духовному відомстві (Всепопданнейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода по ведомству православного исповедания за 1910 год, 1913, с. 84). Можемо зробити висновок, що до семінарії вступали не для отримання священницького сану, а з метою здобуття освіти.

Збільшувалася кількість дітей кліриків, які орієнтуючись на кар'єру поза церквою, обирали навчання у світських закладах освіти. Так, у 1878 р. у закладах освіти м. Києва дітей духовенства навчалася: у 1-й гімназії – 51 особа з 655, що складало 7,8 %; у 2-й гімназії – 78 з 655 (11,9 %); у 3-й гімназії – 52 з 476 (10,9 %); у колегії Павла Галагана – 12 з 50 (24 %); у прогімназії – 25 з 293 (8,5 %) (Киевская епархия в 1878 г., 1879, с. 5–6). У 1903 р. у гімназіях та

.....
прогімназіях Київського навчального округу вихідці сімей духовенства складали 6,4 % (Козлинский, 1904, с. 544–545).

Початок ХХ ст. не привніс особливих змін у правове становище парафіяльного духовенства. Можемо зазначити про можливість обирати та бути обраним до Державної думи. У цей час проблеми в правовому становищі духовенства обговорювалися у процесі підготовки до роботи Помісного собору Православної церкви. Клірики разом із єпархіальними архієреями розглядали найбільш актуальні питання щодо потреби реформування управлінської та судової систем, сформованих у синодальний період. Обговорювалися проблеми правового статусу парафіяльного духовенства і самої парафії. Передбачалося, що Помісний собор 1917–1918 рр. зможе виробити нові правові норми, які б змогли вирішити проблеми, що накопичилися протягом синодального періоду. Проте подальші революційні події, більшовицький переворот не дали можливості це зробити.

Висновки. Отже, протягом досліджуваного періоду держава здійснювала заходи щодо підвищення правового статусу парафіяльного духовенства. За об'ємом прав клірики були наближені до дворянської верстви. Наприкінці 60-х років юридично ліквідовано станова замкнутість духовного стану. Діти священно- і церковнослужителів отримали право самостійно обирати професію та звільнялися від наполегливих рекомендацій церковної адміністрації одружуватися на представницях свого стану. Водночас реформа не обмежувала охочих присвятити себе служінню церкві. У духовних навчальних закладах поступово збільшувалася кількість вихованців, які не були вихідцями з духовного стану. Парафіяльне духовенство зберігало приналежність до традиційного церковного суду. Залишалися чинними обмеження для тих кліриків, які бажали скласти сан. Станова відособленість духовного стану продовжувалася зберігатися.

Подяка. Автор висловлює подяку працівникам Центрального державного історичного архіву України в м. Києві, Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського за допомогу при формуванні джерельної бази дослідження та членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автор не отримував фінансової допомоги для дослідження та публікації статті.

Джерела та література:

Боярчук, А. (2016). Православне духовенство Волині: особливості формування (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 46, 87–91.

В-нов, А., Антонов, В. (1882). *Памятная книжка Киевской епархии: историко-статистические сведения об учреждениях духовного ведомства Киевской епархии, статистические списки церквей епархии и общие статистические сведения по всем сторонам епархиальной церковно-религиозной жизни*. Киев: Типография Г. Т. Корчак-Новицкого, VI, 128, 262 с.

Всепопданнейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода по ведомству православного исповедания за 1910 год. (1913). Санкт-Петербург: Синодальная типография, X, 338, 131 с.

Всепопданнейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода по ведомству православного исповедания за 1914 год. (1916). Петроград: Синодальная типография, X, 328, 144 с.

Высочайшие награды. (1894). *Киевские епархиальные ведомости*, 4, 45.

Высочайшие повеления и распоряжения Святейшего Синода. (1862). *Киевские епархиальные ведомости*, 24, 197–205.

Высочайшие повеления и распоряжения Святейшего Синода. (1865). *Киевские епархиальные ведомости*, 22, 201–208.

Высочайшие повеления и распоряжения Святейшего Синода. (1869). *Киевские епархиальные ведомости*, 12, 70–77.

Епархиальная хроника. (1903). *Киевские епархиальные ведомости*, 25, 657–667.

Законы о состояниях. Свод законов Российской империи. Том девятый. (1857). Санкт-Петербург: Типография II отделения собственной Е. И. В. Канцелярии, 477, 88 с.

Записка о состоянии Киевской духовной семинарии за 1882–83 учебный год. (1883). *Киевские епархиальные ведомости*, 23, 473–476.

Захарченко, Є. Ю. (2015). *Родина парафіяльного священника Харківської єпархії у ХІХ – на початку ХХ ст.* : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Харків, 213 с.

Знаменский, П. (1873). *Приходское духовенство в России со времени реформы Петра*. Казань: Университетская типография, 851 с.

- Історія релігії в Україні. Православ'я в Україні. Т. 3.** (1999). Київ: Український центр духовної культури, 560 с.
- Калашников, С. В.** (1893). *Сборник законов и форм о наградах*. Харьков: Типография И. М. Варшавчика, X, 142 с.
- Киевская епархия в 1878 г.** (1879). *Киевские епархиальные ведомости*, 7, 2–7.
- Козлинский, С.** (1904). Больное место. *Киевские епархиальные ведомости*, 23, 544–547.
- Крыжановский, Е. М.** (1890). *Очерки быта южно-русского сельского духовенства в XVIII в. Собрание сочинений. Т. I*. Киев: Типография О. В. Кульженко, 391–439.
- Кузнец, Т. В.** (2006). *Православне духовенство Уманщини XIX – початку XX століття*. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 607 с.
- Меша, В. Г.** (2008). Правовий статус духовенства України другої половини XIX століття. *Вісник Східноукраїнського національного Університету імені Володимира Даля*, 11 (129), 167–172.
- Миротворцев, В. В.** (1880). *Меры правительства к преобразованию быта православного белого духовенства, в царствование государя императора Александра II*. Казань: Типография Императорского Университета, 43 с.
- На сколько** (1869). На сколько настоятельно было, в видах обрусения Юго-Западного края, открытие детям православного духовенства путей к обеспечению своего существования на всех поприщах гражданской деятельности? *Киевские епархиальные ведомости*, 13, 467–479.
- Надтока, Г. М.** (1998). *Православна церква в Україні 1900–1917 років: соціально-релігійний аспект*. Київ: Знання, 271 с.
- Несколько цифр по статистике Киевской епархии.** (1884). *Киевские епархиальные ведомости*, 18, 803–807.
- Правительственные распоряжения.** (1871). *Киевские епархиальные ведомости*, 14, 139–140.
- Распоряжения и извещения епархиального начальства.** (1885). *Киевские епархиальные ведомости*, 9, 400–408.
- Распоряжения и извещения по епархии.** (1886). *Киевские епархиальные ведомости*, 19, 879–884.
- Распоряжения Святейшего Синода.** (1868). *Киевские епархиальные ведомости*, 5, 53–64.
- Рункевич, С. Г.** (1901). *Русская церковь в XIX веке*. Санкт-Петербург: Типография А. П. Лопухина, 232 с.
- Святненко, А. В.** (2009). Правове становище Православної церкви на Правобережній Україні (I половина XIX ст.). *Культура народів Причорномор'я*, 162, 134–137.
- Семенчук, О. О.** (2013). *Священницькі родини Уманщини (XIX – початок XX ст.)*. Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 240 с.
- Указы Св. Прав. Св. Синода.** (1876). *Киевские епархиальные ведомости*, 2, 6–11.
- Устав духовных консисторий.** (1843). Санкт-Петербург: Синодальная типография, 134, 56 с.
- ЦДІАК** – Центральний державний історичний архів України, м. Київ.
- Шугальова, І. М.** (2011). Правовий статус та матеріальне становище духовенства Правобережної та Західної України наприкінці XIX – в першій чверті XX століття (за матеріалами польських архівів). *Історичний архів. Наукові студії*, 6, 68–71.

Vitalii S. Tatsienko

Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
PhD (History), Associate Professor (Ukraine)

The Legal Status of the Orthodox Parish Clergy in the 19th – early 20th centuries (on the Basis of the Kyiv Diocese)

Abstract. The purpose of research is the study of the legal status of the Orthodox parish clergy on the example of the Kyiv diocese in the 19th – early 20th centuries. **Methodological base of research** is represented by general historical methods (analysis, synthesis, generalization) and the principles of objectivity, historicism and scientificity. **Scientific novelty** consists in a complex analysis of peculiarities of the legal position of the Orthodox parish clergymen in the 19th – early 20th centuries. **Conclusions.** The government of the Russian Empire was taking measures to improve the legal status of the parish clergy (exemptions from paying taxes, military conscription; the abolition of corporal punishment; the permission not to use their houses for the stay of military units and the accommodation of soldiers, officers; the absence of land tax). The clergy turned into an isolated social group because of the government policy. The children of clergymen were required to be enrolled in theological educational institutions, the principle of replacing church positions was hereditary, marriages were usually concluded between people of the same stratum, the clergymen were subject to a separate church court. The priests' refusal of being the part of a spiritual social group was difficult and unprofitable. Meanwhile, it became not easy to be ordained for representatives of other strata. In

.....
accordance with the law of 1869, the isolated status of the clergy was liquidated. That step was one of the instruments of the russification of Ukraine. The government got the opportunity to employ children of the clergy in administrative positions in the places, where there was a shortage of Russian officials. Despite juridical liquidation of the isolation of a social group, the overwhelming majority of children of clergymen and church workers continued their education at theological institutions. At the same time, the number of children of clergymen being oriented on the church-free career chose to study at secular institutions of education. The proportion of learners from other strata gradually increased at the institutions of theological education. However, the isolation of a social class was preserved.

Key words: Orthodox parish clergy, legal situation, Kyiv diocese, Orthodox church.

References:

- Boiarchuk, A.** (2016). Pravoslavne dukhovenstvo Volyni: osoblyvosti formuvannya (kinets XVIII – persha polovyna XIX st.) [The Orthodox clergy of Volyn: peculiarities of the formation (the end of 18th – the first half of the 19th c.)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu – Scientific works of the Faculty of History of Zaporizhzhia National University*, 46, 87–91. [in Ukrainian].
- Istoriia relihii v Ukraini. Pravoslavia v Ukraini. T. 3** [The history of religion in Ukraine. Orthodoxy in Ukraine. Vol. 3.]. (1999). Kyiv: Ukrainnyi tsentr dukhovnoi kultury, 560 p. [in Ukrainian].
- Kalashnikov, S. V.** (1893). *Sbornik zakonov i form o nagradakh* [The collection of laws and forms about awards]. Kharkov: Tipografiya I. M. Varshavchika, X, 142 p. [in Russian].
- Kievskaya yeparkhiya v 1878 g.** [The Kyiv diocese in 1878]. (1879). *Kievskie yeparkhialnie vedomosti – Kiev diocesan news*, 7, 2–7. [in Russian].
- Kozlinskii, S.** (1904). Bolnoe mesto [The place causing pain]. *Kievskie yeparkhialnie vedomosti – Kiev diocesan news*, 23, 544–547. [in Russian].
- Krizhanovskii, Ye. M.** (1890). *Ocherki bita yuzhno-russkogo selskogo dukhovenstva v XVIII v. Sbornie sochinenii. T. I.* [Essays on the everyday life of South Russian rural clergy in the 18th c. The collection of essays. Vol. 1.]. Kiev: Tipografiya O. V. Kulzhenko, 391–439. [in Russian].
- Kuznets, T. V.** (2006). *Pravoslavne dukhovenstvo Umanshchyny XIX – pochatku XX stolittia* [The Orthodox clergy of the Uman region in the 19th – early 20th centuries]. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet», 607 p. [in Ukrainian].
- Mesha, V. H.** (2008). Pravovyi status dukhovenstva Ukrainy druhoi polovyny XIX stolittia [The legal status of the clergy of Ukraine in the second half of the 19th century]. *Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho Universytetu imeni Volodymyra Dalia – Bulletin of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University*, 11 (129), 167–172. [in Ukrainian].
- Mirotvortsev, V. V.** (1880). *Meri pravitelstva k preobrazovaniyu bita pravoslavnogo belogo dukhovenstva, v tsarstvovanie gosudarya imperatora Aleksandra II* [Measures of the government to transform everyday life of the Orthodox white clergy during the reign of Emperor Alexander II]. Kazan: Tipografiya Imperatorskogo Universiteta, 43 p. [in Russian].
- Na skolkо** (1869). Na skolkо nastoyatelno bilo, v vidakh obruseniya Yugo-Zapadnogo kraya, otkritie detyam pravoslavnogo dukhovenstva putei k obespecheniyu svoego sushchestvovaniya na vsekh poprishchakh grazhdanskoi deyatelnosti? [How persistently was it, in terms of the russification of the Southwestern territory, to open the ways for the children of the Orthodox clergy to ensure their existence in all areas of civic activity?] *Kievskie yeparkhialnie vedomosti – Kiev diocesan news*, 13, 467–479. [in Russian].
- Nadtoka, H. M.** (1998). *Pravoslavna tserkva v Ukraini 1900–1917 rokiv: sotsialno-relihiinyi aspekt* [The Orthodox church in Ukraine during 1900–1917: social and religious aspect]. Kyiv: Znannia, 271 p. [in Ukrainian].
- Neskolko tsifr po statistike Kievskoi yeparkhii** [A few figures on the statistics of the Kyiv diocese]. (1884). *Kievskie yeparkhialnie vedomosti – Kiev diocesan news*, 18, 803–807. [in Russian].
- Pravitelstvennie rasporyazheniya** [Government orders]. (1871). *Kievskie yeparkhialnie vedomosti – Kiev diocesan news*, 14, 139–140. [in Russian].
- Rasporyazheniya i izveshcheniya po yeparkhii** [Orders and notices for the diocese]. (1886). *Kievskie yeparkhialnie vedomosti – Kiev diocesan news*, 19, 879–884. [in Russian].
- Rasporyazheniya i izveshcheniya yeparkhialnogo nachalstva** [Orders and notices from the diocesan authorities]. (1885). *Kievskie yeparkhialnie vedomosti – Kiev diocesan news*, 9, 400–408. [in Russian].
- Rasporyazheniya Svyateishego Sinoda** [Orders of the Holy Synod]. (1868). *Kievskie yeparkhialnie vedomosti – Kiev diocesan news*, 5, 53–64. [in Russian].
- Runkevich, S. G.** (1901). *Russkaya tserkov v XIX veke* [The Russian church in the 19th century]. Sankt-Peterburg: Tipografiya A. P. Lopukhina, 232 p. [in Russian].

- Semenchuk, O. O.** (2013). *Sviashchenytski rodyny Umanshchyny (XIX – pochatok XX st.) [Priestly families of the Uman region (the 19th – early 20th c.)]*. Uman: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr «Vizavi», 240 s. [in Ukrainian].
- Shuhalova, I. M.** (2011). Pravovyi status ta materialne stanovyshche dukhovenstva Pravoberezhnoi ta Zakhidnoi Ukrainy naprykintsi XIX – v pershii chverti XX stolittia (za materialamy polskykh arkhiviv) [The legal status and financial position of the clergy of the Right-Bank and Western Ukraine in the late 19th – the first quarter of the 20th centuries (on the materials of Polish archives)]. *Istorychnyi arkhiv. Naukovi studii – Historical archive. Scientific studies*, 6, 68–71. [in Ukrainian].
- Sviatnenko, A. V.** (2009). Pravove stanovyshche Pravoslavnoi tserkvy na Pravoberezhnii Ukraini (I polovyna XIX st.) [The legal position of the Orthodox church in the Right-Bank Ukraine (the 1st half of the 19th c.)]. *Kultura narodov Prychernomoria – The culture of the peoples of the Black Sea region*, 162, 134–137. [in Ukrainian].
- TsDIAK** – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv. [The Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv]. [in Ukrainian].
- Ukazi Sv. Prav. Svnoda** [Decrees of the Holy Governing Synod]. (1876). *Kievskie yeparkhialnie vedomosti – Kiev diocesan news*, 2, 6–11. [in Russian].
- Ustav dukhovnikh konsistorii** [The Charter of spiritual consistories]. (1843). Sankt-Peterburg: Sinodalnaya tipografiya, 134, 56 p. [in Russian].
- Visochaishie nagradi** [The highest awards]. (1894). *Kievskie yeparkhialnie vedomosti – Kiev diocesan news*, 4, 45. [in Russian].
- Visochaishie poveleniya i rasporyazheniya Svyateishego Sinoda** [The highest commands and orders of the Holy Synod]. (1862). *Kievskie yeparkhialnie vedomosti – Kiev diocesan news*, 24, 197–205. [in Russian].
- Visochaishie poveleniya i rasporyazheniya Svyateishego Sinoda** [The highest commands and orders of the Holy Synod]. (1865). *Kievskie yeparkhialnie vedomosti – Kiev diocesan news*, 22, 201–208. [in Russian].
- Visochaishie poveleniya i rasporyazheniya Svyateishego Sinoda** [The highest commands and orders of the Holy Synod]. (1869). *Kievskie yeparkhialnie vedomosti – Kiev diocesan news*, 12, 70–77. [in Russian].
- V-nov, A., Antonov, V.** (1882). *Pamyatnaya knizhka Kievskoi yeparkhii: istoriko-statisticheskie svedeniya ob uchrezhdeniyakh dukhovnogo vedomstva Kievskoi yeparkhii, statisticheskie spiski tserkvei yeparkhii i obshchie statisticheskie svedeniya po vsem storonam yeparkhialnoi tserkovno-religioznoi zhizni* [Commemorative book of the Kyiv eparchy: historical and statistical information on the institutions of the spiritual department of the Kyiv eparchy, statistical lists of the churches of the eparchy and general statistical information on all aspects of the eparchial church and religious life]. Kiev: Tipografiya G. T. Korchak-Novitskogo, VI, 128, 262 p. [in Russian].
- Vsepoddanneishii otchet ober-prokurora Svyateishego Sinoda po vedomstvu pravoslavnogo ispovedaniya za 1910 god** [The Most Submissive Report of the Ober-Procurator of the Holy Synod on the Orthodox Confession Department for 1910]. (1913). Sankt-Peterburg: Sinodalnaya tipografiya, X, 338, 131 p. [in Russian].
- Vsepoddanneishii otchet ober-prokurora Svyateishego Sinoda po vedomstvu pravoslavnogo ispovedaniya za 1914 god** [The Most Submissive Report of the Ober-Procurator of the Holy Synod on the Orthodox Confession Department for 1914]. (1916). Petrograd: Sinodalnaya tipografiya, X, 328, 144 s. [in Russian].
- Yeparkhialnaya khronika** [Diocesan chronicle]. (1903). *Kievskie yeparkhialnie vedomosti – Kiev diocesan news*, 25, 657–667. [in Russian].
- Zakharchenko, Ye. Yu.** (2015). *Rodyna parafialnoho sviashchenyka Kharkivskoi yeparkhii u XIX – na pochatku XX st.* [The family of a parish priest of the Kharkiv diocese in the 19th – early 20th c.]: dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.01. Kharkiv, 213 p. [in Ukrainian].
- Zakoni o sostoyaniyakh. Svod zakonov Rossiiskoi imperii. Tom devyatii** [Strata laws. The Code of laws of the Russian Empire. Volume 9]. (1857). Sankt-Peterburg: Tipografiya II otdeleniya sobstvennoi Ye. I. V. Kantselyarii, 477, 88 p. [in Russian].
- Zapiska o sostoyanii Kievskoi dukhovnoi seminarii za 1882-83 uchebnii god** [Note on the state of Kyiv theological seminary for 1882-83 academic year]. (1883). *Kievskie yeparkhialnie vedomosti – Kiev diocesan news*, 23, 473–476. [in Russian].
- Znamenskii, P.** (1873). *Prikhodskoe dukhovenstvo v Rossii so vremeni reformi Petra* [The parish clergy in Russia since the reform of Peter]. Kazan: Universitetskaya tipografiya, 851 p. [in Russian].

Статтю надіслано до редколегії 10.02.2023 р.
Статтю рекомендовано до друку 17.04.2023 р.